

О. М. Звенигородський, ад'юнкт кафедри кримінального права та криминології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

МЕТА ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ОСОБАМИ, ЗВІЛЬНЕНИМИ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ

У статті автор аналізує кримінально-правовий, законодавчий та практичний аспекти призначення постпенітенціарного контролю за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, і визначає стратегічну й тактичну мету його здійснення.

В статті автор аналізує уголовно-правовой, законодательный и практический аспекты назначения постпенитенциарного контроля за лицами, освобожденными от отбывания наказания с испытанием, и определяет стратегическую и тактическую цель его осуществления.

The article is dedicated to the problems of criminal-executive characteristic of postpenitentiary control for persons exempted from enduring conditional punishment. The main kinds of control actions are determined.

Ключові слова. Посткримінальний контроль, стратегічна і тактична мета контролю за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням.

Вступ. Актуальність даної публікації відображає як теоретичний, так і практичний аспекти здійснення контролю кримінально-виконавчою інспекцією (далі – КВІ) за звільненими з випробуванням, адже між спеціалістами різних юридичних наук немає єдиної думки про призначення контролю і нагляду, що негативно позначається на практиці здійснення його КВІ за названою категорією засуджених, адже рівень повторних злочинів у цій категорії в середньому становить близько 5–6 %.

Постановка завдання. Одним з дійових засобів механізму правового регулювання є здійснення контрольних заходів з реалізації правових норм. Сфера кримінальних покарань, які не пов'язані з позбавленням волі, належить до механізму кримінально-правового регулювання, що передбачає контроль за такою категорією засуджених, як звільнені від відбування покарання з випробуванням (далі – звільнені з випробуванням), котрий отримав у науці кримінально-виконавчого права назву постпенітенціарного контролю.

Питома вага осіб, звільнених з випробуванням, з 2002 до 2009 рр. включно збільшувалася з 51,6 до 54,3 % засуджених. Кількість засуджених, звільнених з випробуванням (ст. 75, 79, 83, 104 КК України), які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції Державної кримінально-виконавчої служби України, з 2003 до 2010 рр. стабільно залишається на рівні близько 90 % від усього підоблікового контингенту КВІ [1].

Проведений нами аналіз законодавства, наукових публікацій та опитування співробітників КВІ щодо постпенітенціарного контролю за звільненими з випробуванням показує, що його застосування з позицій законодавця, теорії кримінально-правових наук та практики його здійснення КВІ передбачає дещо різну мету.

© **О. М. Звенигородський, 2010**

Профілактичний аспект мети постпенітенціарного контролю за умовно засудженими та звільненими з випробуванням розглядався у працях Ю. М. Антоняна, В. В. Голіни, О. М. Джужі, А. П. Закалюка, В. І. Зубкової, К. С. Игошева, О. Г. Колба, О. В. Ткачової, В. С. Устинова, С. І. Халимона та інших учених. Ці дослідники підтримують криминологічне поняття соціального контролю у вузькому розумінні, як комплекс заходів загальносоціальної, спеціально-криминологічної та індивідуальної спрямованості з метою недопущення вчинення особами, які перебувають на обліку КВІ, нових злочинів або припинення злочинної діяльності на різних її стадіях. Однак лише криминологічний рівень не відтворює мету контролю за звільненими з випробуванням з боку спеціально уповноваженого державного органу – КВІ.

Кримінально-виконавчий аспект визначення мети здійснення контролю та нагляду щодо умовно засуджених, звільнених з випробуванням, розглядали такі вчені, як І. М. Азамов, С. В. Бородін, Г. В. Дровосков, М. П. Журавльов, С. І. Комарицький, Л. Г. Крахмальник, Е. В. Лядов, Ф. Г. Максоков, С. А. Міклін, С. А. Міхлін, А. К. Музеник, М. В. Ольховик, П. Ф. Пашкевич, О. І. Петров, І. С. Ретюнських, А. К. Романов, О. М. Ружников, П. І. Самошин, М. О. Стручков, О. В. Філімонов, О. С. Червоткін, І. В. Шмаров, В. О. Уткін, М. Й. Якубович, І. С. Яковець та ін. Висновки частини зазначених авторів щодо мети постпенітенціарного контролю побудовані на основі радянського виправно-трудоного або сучасного російського кримінально-виконавчого законодавства та практики виконання умовного засудження. В Україні, на жаль, не було проведено системного аналізу мети контролю за звільненими з випробуванням.

Метою даної публікації є визначення стратегічної й тактичної мети контролю за звільненими з випробуванням як складової механізму кримінально-правового регулювання та системи кримінально-правового запобігання.

Результати дослідження. Питання визначення мети контролю і нагляду за звільненими з випробуванням ставилося теорією кримінального та кримінально-виконавчого права, кримінологією, наукою державного управління та іншими юридичними науками.

О. В. Філімонов вважає постпенітенціарний контроль відносно самостійним елементом механізму кримінально-правового регулювання, що в ряді випадків замінює собою застосування заходів кримінальної відповідальності та покарання. На зв'язок постпенітенціарного контролю із системою запобіжного впливу на злочинність вказують А. К. Музеник, В. С. Устінов, В. О. Уткін, О. С. Червоткін та інші автори [2, 58–59].

Слід зазначити, що в механізмі кримінально-правового регулювання постпенітенціарний контроль як за умовно засудженими, так і за звільненими з випробуванням є складовою механізму забезпечення кримінального покарання. Тому ряд авторів розглядає застосування постпенітенціарного контролю щодо звільнених з випробуванням саме через призму досягнення цілей таких складових механізму кримінально-правового регулювання. Однак єдності погляду щодо мети постпенітенціарного контролю як реалізації мети кримінального права, кримінальної відповідальності, кримінального покарання і режиму випробування не досягнуто.

Зокрема, О. О. Книженко вважає, що співвідношення цілей кримінальної відповідальності й покарання визначається формою реалізації. На її переконання, при звільненні від відбування покарання з випробуванням як однієї з форм реалізації кримінальної відповідальності на перший план виступають такі цілі кримінальної відповідальності, як виправлення засудженого і спеціальна превенція, що не виключає можливості досягнення загальної превенції [3, 182]. В. К. Дуюнов відстоює думку, згідно з якою кара – це не тільки сутність покарання, але одночасно й мета (інші цілі покарання: відновлення соціальної справедливості, справедлива реакція держави на здійснення злочину у формі засудження, осуду і застосування передбачених законом обмежень прав). І. І. Митрофанов наполягає на тому, що мета кримінального права не може збігатися з метою кримінальної відповідальності, бо мета відображає волю законодавця, який вбачає у застосуванні звільнення з випробуванням мету виправлення і ресоціалізації особи, що вчинила злочин, та запобігання злочинам [4, 114].

Виконання покарання, тобто кари, на думку М. О. Стручкова, виражається в режимі та спрямоване на досягнення цілей покарання, а застосування заходів виправно-трудового впливу – на досягнення цілей виправлення і перевиховання, а також спеціального запобігання. При цьому дослідник вважає, що мети загального запобігання можна досягнути тільки за допомогою покарання, кари, адже заходи виправно-трудового впливу, не маючи погрожувального ефекту, не здатні утримати людей від скоєння злочинів [5, 146–149].

Отже, узагальнюючи, можна констатувати, що метою постпенітенціарного контролю в механізмі кримінально-правового регулювання є загальне і спеціальне запобігання вчиненню злочинів звільненими з випробуванням, виправлення засуджених та їх ресоціалізація, застосування до звільнених з випробуванням правообмежень як фактор відновлення соціальної справедливості. Мета режиму випробування, який виступає частиною механізму забезпечення кримінального покарання і вжиття заходів кримінально-правового впливу щодо звільнених з випробуванням, – застосування нагляду як комплексу заходів для забезпечення виконання умов випробування; проведення заходів запобіжного характеру для обмеження і позбавлення умов скоєння повторного злочину чи правопорушення; забезпечення умов виправлення засуджених.

Кримінально-виконавчий аспект визначення мети постпенітенціарного контролю за звільненими з випробуванням відображає не тільки реалізацію цілей кримінальної відповідальності, але й забезпечення умов реалізації звільнення з випробуванням як заходу міри кримінально-правового впливу.

Контроль за поведінкою умовно засуджених являє собою систему заходів, які включають нагляд і перевірку, спрямовані на встановлення відповідності поведінки цих осіб передбаченим законом вимогам протягом випробувального терміну, завданням якого є запобігання протиправній поведінці умовно засуджених шляхом комплексного застосування примусу і виховання. На думку О. М. Ружникова, контроль за поведінкою названої категорії осіб має специфічну, відмінну від цілей, властивих кримінальному покаранню, мету: підтвердження або, навпаки, спростування саме даних заходів кримінально-правового впливу стосовно того чи іншого засудженого [6, 82].

С. І. Комарицький стверджує, що мета контролю за умовно засудженими – виконання ними покладених судом обов'язків, запобігання правопорушенням та виявлення й усунення причин і умов, котрі сприяють їх скоєнню [7, 9].

О. В. Філімонов вбачає спільність цілей і завдань спеціального контролю та адміністративного нагляду в обсягові правообмежень, які можна застосовувати [8, 36–37].

Як зазначає Е. В. Лядов, у практичній діяльності контроль трансформується в необхідність ретельного обліку здійснюваних засудженим правопорушень і своєчасної заміни випробування на реальне позбавлення волі тощо [9, 245].

Мету контролю за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, А. Х. Степанюк та І. С. Яковець визначають як забезпечення виконання покладених на них судом обов'язків, належної поведінки в громадських місцях та за місцем проживання. Щодо звільнених від відбування покарання жінок, які мають дітей віком до трьох років, то вони, додатково до зазначеного переліку, мають забезпечити належні умови виховання й догляду за дітьми [10, 548].

Контроль і нагляд за звільненими від відбування покарання з випробуванням передбачені як міжнародним, так і національним законодавством України. Зокрема, п. 10.1 розд. V Стандартних мінімальних правил Організації Об'єднаних Націй стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), схвалених 14 грудня 1990 р. Генеральною Асамблеєю ООН, прямо називає мету нагляду за особами, щодо яких умовно не застосовано виконання покарання, а саме скорочення рецидиву правопорушень та сприяння включенню правопорушника в життя суспільства, тобто його ресоціалізацію [11, 123]. Положення Токійських правил відповідають п. 1 ст. 1 розд. I Європейської конвенції про нагляд за умовно засудженими особами або умовно звільненими особами 1964 р., де наголошується на “нагляді за суб'єктами злочину, який здійснюється, з одного боку, за допомогою заходів, здатних сприяти їхньому виправленню і соціальній реадaptaції, та, з іншого боку, контролем за їхньою поведінкою з метою унеможливлення, якщо існують підстави, оголошення покарання або його виконання” [12].

Виходячи із завдання кримінального законодавства України, сформульованого в ч. 1 ст. 1 КК, метою здійснення контролю за особами, звільненими з випробуванням, є запобігання скоєнню повторних злочинів. Аналізуючи ст. 75 КК, опосередковано виокремлюємо мету застосування звільнення особи від відбування покарання з випробуванням – це виправлення особи, що скоїла злочин, за який КК передбачає покарання у вигляді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

Разом з цим зазначимо, що ч. 2 п. 1 Постанови пленуму Верховного суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 “Про практику призначення судами кримінального покарання” чітко називає кінцеву мету покарання, а саме виправлення і запобігання новим злочинам [13, 31]. Пріоритет і первинний характер норм кримінального законодавства для його втілення і виконання через норми кримінально-виконавчого спонукає зробити висновок, що, керуючись метою кримінального покарання, слід мати на увазі й мету звільнення від відбування покарання і мету, що стоїть перед КВІ у процесі контролю за особами, звільненими з випробуванням.

П. 1.4 розд. IV Інструкції “Про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань”, затвердженої наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань, Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2003 № 270/1560, називає мету здійснення контролю КВІ за особами, звільненими з випробуванням, – це забезпечення виконання покладених на них судом обов'язків, належної поведінки в громадських місцях та за місцем проживання; щодо звільнених від відбування покарання жінок, які мають дітей віком до трьох років, – також забезпечення ними належних умов виховання та догляду за дітьми [14, 242].

Під час контролю за звільненими з випробуванням співробітники КВІ не точно уявляють його стратегічну й тактичну мету. Зосереджуючись на запобіганні скоєнню повторних злочинів під час режиму випробування, інспектори КВІ менше приділяють уваги досягненню інших цілей контролю: виконання засудженими обов'язків, покладених на них судом, процесу їхнього виправлення через корекцію поведінки та застосування заходів впливу; входження засуджених до повноцінного соціального життя, тобто ресоціалізація. Опитані нами практичні працівники КВІ по-різному визначають мету контролю КВІ за особами, звільненими з випробуванням: 43,24 % говорять, що такою метою виступає детальний облік скоєних цими особами правопорушень і своєчасна заміна звільнення з випробуванням на реальне позбавлення волі; 35,14 % опитаних вважають метою контролю підтвердження або спростування застосування звільнення з випробуванням до того чи іншого засудженого; 21,62 % називають мету контролю, яка збігається з нормами ч. 2 ст. 50 КК: кара, виправлення і запобігання вчиненню нових злочинів. На думку 71 % респондентів, мета контролю за особами, звільненими з випробуванням, правильно визначена кримінально-виконавчим законодавством України – виправлення, а завдання контролю: забезпечення виконання обов'язків, які на них покладені судом, і належної поведінки у громадських місцях та за місцем проживання.

Визначаючи мету поступенітціарного контролю за звільненими з випробуванням, ми підтримуємо думку О. Ф. Андрійка та В. М. Гарашука, що цілі контролю слід поділяти на стратегічну й тактичну (або прикладну), де першою є запобігання злочинності через законність і дисципліну, а друга полягає у спостереженні та аналізі відповідності діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин установленим державою параметрам, а також у певному “корегуванні” відхилень від цих параметрів [15, 74].

Висновки. Виходячи з аналізу кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України, міжнародних актів щодо нагляду за умовно засудженими, висновків спеціалістів кримінально-правових наук, ми пропонуємо розмежовувати мету поступенітціарного контролю за звільненими з випробуванням на стратегічну й тактичну.

Стратегічна мета поступенітціарного контролю передбачає досягнення цілей кінцевої перспективи застосування інституту звільнення з випробуванням (поєднані в механізмі кримінально-правового регулювання і системі кримінально-правового запобігання злочинності) – виправлення засуджених, загальної та спеціальної превенції щодо невчинення ними повторних злочинів під час режиму випробування.

Тактична мета контролю КВІ за звільненими з випробуванням передбачає досягнення цілей, властивих усім етапам порядку здійснення режиму випробування: недопущення систематичного порушення засудженими громадського порядку та умов випробування; своєчасне застосування відповідних заходів впливу та реагування у випадку порушень режиму випробування; забезпечення дотримання засудженими умов режиму випробування і виконання обов'язків, покладених на них судом; підтвердження чи

спростування застосування звільнення з випробуванням щодо того чи іншого засудженого; спільно з органами внутрішніх справ та іншими суб'єктами проведення індивідуально-профілактичної роботи й виховного впливу в процесі виправлення засудженого; здійснення організаційних, інформаційних, розшукових, аналітичних та інших заходів, які забезпечують контроль за звільненими з випробуванням.

Дослідження мети контролю та нагляду з позиції системного аналізу різних юридичних наук дає перспективу визначити питання про ступінь самодостатності постпенітенціарного контролю при досягненні його мети; співвіднести його мету з метою соціального (громадського) контролю; у практичному вимірі важливо встановити критерії ефективності контролю КВІ, від якої залежить ступінь досягнення мети звільнення з випробуванням (виправлення, нескоєння повторних злочинів, безумовне й повне за обсягом виконання покладених судом на особу обов'язків), а також розвиток форм взаємодії з органами державної влади, місцевого самоврядування, громадськими формуваннями.

Література

1. Довідка про чисельність засуджених, які перебувають на обліку в органах кримінально-виконавчої інспекції станом на 1 січня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kvs.gov.ua/punish/control/uk/publish/article?art_id=62580&cat_id=51096
2. Музеник А. К. Условное осуждение и отсрочка исполнения приговора / Музеник А. К., Уткин В. А., Филимонов О. В. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1990. – 176 с.
3. Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2003. – 206 с.
4. Митрофанов І. І. Сучасні підходи до розв'язання проблем реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // Юридична Україна. – 2009. – № 11–12. – С. 114.
5. Стручков Н. А. Курс исправительно-трудового права: проблемы особенной части / Стручков Н. А. – М. : Юрид. лит., 1985. – 256 с.
6. Ружников А. Н. Цели контроля за поведением условно осужденных и лиц, в отношении которых применена отсрочка исполнения приговора, и основные средства их достижения / А. Н. Ружников // Применения наказаний, не связанных с лишением свободы : сб. научн. трудов / ВНИИ МВД СССР. – М., 1989. – С. 82.
7. Комарицкий С. И. Порядок и условия исполнения условного осуждения и отсрочки исполнения приговора : [учебное пособие] / С. И. Комарицкий, А. Н. Ружников. – М. : МССШМ МВД СССР, 1987. – 37 с.
8. Филимонов О. В. Посткриминальный контроль (теоретические основы правового регулирования) / Филимонов О. В. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1991. – 180 с.
9. Лядов Э. В. Условное осуждение к лишению свободы как институт уголовного и уголовно-исполнительного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лядов Эдуард Владимирович. – Рязань, 2001. – 273 с.
10. Кримінально-виконавчий кодекс України : науково-практичний коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Вид. 2-ге, доповнене і перероблене. – Х. : Одиссей, 2008. – 560 с.
11. Трубников В. М. Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х. : Харків юридичний, 2008. – 684 с.
12. Про приєднання України до Європейської конвенції про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками, 1964 рік : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31. – Ст. 247.
13. Постанови пленуму Верховного суду України у кримінальних справах (Серія: Кодекси і закони України). – К. : Скіф, 2005. – 472 с.
14. Кримінально-виконавче законодавство України. Кримінально-виконавчий кодекс України. Нормативно-правові акти / упоряд. В. С. Ковальський, Ю. М. Хахуда. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 432 с.
15. Гарашук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю у державному управлінні : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Гарашук Володимир Миколайович. – Х., 2003. – 412 с.